

В. Л. Пашелова, Т. В. Сіроштан

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ

У сучасній українській літературній мові спостерігається активне використання слів, форм і синтаксичних конструкцій, джерелом яких є розмовне мовлення. Це явище супроводжується руйнуванням стандартних схем, які організують структуру речення. Унаслідок цього виникають якісно нові, не схожі на традиційні, актуалізовані типи висловлення, побудовані на явищах синтаксичного перерозподілу, відокремлення деяких компонентів тощо. Завдяки розчленуванню типового речення стають можливими варіювання різних лексико-семантичних відтінків значень, що виникають у результаті образно-естетичної конкретизації та індивідуалізації змістових відрізків.

Однією з актуальних проблем сучасних лінгвістичних досліджень є специфіка функціонування в художньому тексті неповних речень, які традиційно трактують як «відхилення від норми з пропущеними одним чи кількома членами, які можна встановити з контексту або ситуації мовлення» [4, с. 43]. Питання повноти / неповноти речення здавна привертало увагу вітчизняних і зарубіжних науковців: Л. Булаховського, М. Греча, П. Дудика, І. Завальнюк, А. Загнітка, О. Партицького, О. Пешковського, М. Смотрицького, О. Шахматова, Ю. Шереха, К. Шульжука та інших. Утім, поза увагою науковців залишаються експресивні можливості доволі поширених у сучасній українській мові неповних конструкцій. Це зумовлює актуальність пропонованої статті. Мета дослідження – визначити загальні особливості неповного речення як засобу експресивного синтаксису, з'ясувати різновиди та специфіку їхнього функціонування.

За своєю природою, мові притаманна експресивність, у межах якої вона виконує експресивну й емотивно-конотативну функції. Експресивність як

загальномовна категорія охоплює всі сфери мови й арсенал її виражальних засобів величезний. «Експресивність синтаксичної структури як семантичної категорії формується, з одного боку, його мовною нормою, а з іншого боку, як стилістичної категорії – відхиленням від норми, яке носить структурний, семантичний і функціональний характер» [8, с. 223].

Синтаксичні засоби мови мають величезні експресивні можливості, що зумовлює їх здатність стилістично варіюватися, передавати найтонші відтінки думки [7, с. 150]. Учені доводять, що «емоційно-експресивне, оцінне ставлення суб'єкта до навколишньої реальності й до суджень про неї маніфестується у вигляді речень і зворотів найрізноманітнішої будови» [9, с. 168]. І. Завальнюк зазначає, що мовні механізми експресивності пов'язують із людським чинником, а її техніку – зі стилістичними фігурами, прийомами, до яких належать явища неповноти речень, приєднування, парцеляції тощо [3, с. 39].

Так звані неповні конструкції створюються тоді, коли за певних умов конкретного акту комунікації стає непотрібним вираження тієї чи іншої ланки дійсності, тому окремі елементи мовленнєвого ланцюжка випадають. «У цьому разі випадає лише словесна оболонка, звукова форма, а лексична одиниця, яка виконує номінативну функцію в процесі спілкування, залишається» [6, с. 194]. Варто зазначити, що зміст і стилістичне осмислення неповних речень розкривається лише на тлі контексту, відірвано від загальних контекстуальних обставин їх розглядати дуже важко, інколи навіть неможливо. Наприклад, *"На сивій од роси траві по долу пасуться коні. Двоє. Один білої, другий карої масті. То лісникові"* (Гр. Тютюнник «Крайнебо. Прослідок»).

Неповні речення дотепер не отримали одностайної термінологічної кваліфікації вчених. Тривалий час у лінгвістичній науці існувала думка, що неповні речення – це варіанти повних, у яких з певною метою випускається головний чи другорядний член речення (О. Пешковський, О. Шахматов, П. Дудик, І. Вихованець). Різні погляди на природу неповних речень висловлювали також такі українські мовознавці, як О. Партицький (називав їх догадними реченнями, про пропущені члени яких необхідно було здогадатися),

В. Сімович (визначав їх як промовчані речення), Л. Булаховський (зазначав, що потреба в пропущеному члені речення впливає з граматичної структури цього речення) [10, с. 133]. Неповні речення розглядаються ними переважно як конструкції, у яких відсутні певні структурні елементи, але в ряді випадків пропуск у реченні одного чи кількох його членів є синтаксичною нормою, коли відсутність структурного компонента у фразі зумовлена її внутрішніми можливостями і не порушує її інформативної завершеності, що дозволяє інтерпретувати відповідну комунікативну одиницю як інформативно самодостатню синтаксичну конструкцію. За визначенням А. Загнітка, неповне речення – це синтаксичне утворення, в якому одна з ланок його будови не вимовляється і водночас фіксується свідомістю [5, с. 60].

За умови застосування комплексного підходу до визначення поняття неповних речень, тобто з урахуванням формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного поглядів, учені з'ясували, що категорія неповноти виявляється по-різному на кожному зазначених рівнів [6, с. 196]. Саме це зумовлює неоднозначність тлумачень природи неповних речень та різноманітність їх класифікацій.

У сучасному мовознавстві різні за структурою і стилістично неоднакові неповні речення поділяють на такі типи: власне неповні речення (неповні синтаксично і незрозумілі за змістом поза контекстом), еліптичні речення (неповні тільки граматично, але зрозумілі за змістом) та неповні приєднувальні речення, конструкції [2, с. 244–245].

Однією з найбільш доречних, на наш погляд, є класифікація А. Загнітка, який неповні речення поділяє на власне неповні та еліптичні. Власне неповні речення у свою чергу – на контекстуальні, ситуативні, парцельовані й обірвані [5, с. 61]. У контекстуальних неповних реченнях пропущені члени відновлюються завдяки тому, що вони вже називалися раніше. Наприклад, *"Недолугі й безпорадні не мусять загинути. Але мусять відбувати покарання на Детекторі брехні..."* (Іздрик «Таке»). В ситуативних неповних реченнях недомовлене стає зрозумілим із ситуації: *"– До президента як... Чи... Мені*

куди? – *Додому*, – сказав Сердюк і встав з-за столу" (Дашвар Люко «РАЙ. центр»). Парцеляція – сильне (сміслові і формальні) відокремлення слів, словосполучень, речень, позначуване у тексті крапкою, знаком оклику або питання. Наприклад, *"Вона тоді оббігала ті страшні лісові пожарища – так ніби обійшла живих погорільців. Припадала до чорної землі. Білася в голову. Кричала. Обвивала руками буки. Наступала на мурашники"* (М. Матіос «Майже ніколи не навпаки»). Обірвані речення – це конструкції, що є незавершеними через певні ситуативно-прагматичні чинники. Такі речення є незакінченими і у змістовому, і в структурному, і в інтонаційному плані: *"Уже й час літній настав, спека стоїть нестерпна, а тут в холодочку ми сидимо і згадуємо, а ви..."* (В. Підмогильний). Еліптичними є такі неповні речення, у яких уява про пропущений член речення безпосередньо встановлюється із власного змісту та будови, насамперед зі значення та форми синтаксично залежного слова: *"Попрощався – й надвір"* (І. Гнатюк). В еліптичних реченнях, на думку П. Дудика, не виражені переважно ядерні компоненти й вони не потребують ні контекстуальної ні ситуативної компенсації [2, с. 244–245].

Неповні речення найширше вживані в розмовному та художньому мовленні. Вони дають змогу висловлювати думку економно, без зайвих повторень і водночас зрозуміло [10, с. 132–133], сприяють посиленню уваги читача, залучають його до активного сприйняття художньої оповіді. Такі синтаксичні структури можуть виконувати цілу низку стилістичних функцій у художньому контексті: виокремлювальну, оцінну, контрастивну тощо. Вони «виразнюють висловлювання, актуалізують важливе й вагоме, фіксують увагу читача на значенні кожного складника (вираженого чи домислюваного)» [1, с. 32].

Із граматичним поняттям неповноти речення пов'язані такі прийоми експресивного синтаксису, як парцеляція, еліпсис, приєднання, градація [1, с. 32]. Вони використовуються для створення стилістичних ефектів живомовності, невимушеності, спонтанності, наростання сили та експресивності висловлювання. Наприклад, парцельовані конструкції у творах

сучасних письменників сприяють поступовому підвищенню емоційного напруження: *"Пам'ятаю тебе устами... Твій голос. Твій доторк... Думаю про тебе весь час. Мусимо бути окремо. Аж поки все не скінчиться. А це ще так довго. Цілих три"* (Іздрик «Подвійний Леон: Історія хвороби»); *"Тут її точно ніхто не почує, не займе. А виказати думки – також не викаже: замкнено все тут на замки. Все. І серце. І язик. І пам'ять"* (М. Матіос «Майже ніколи не навпаки»); приєднувальні конструкції доповнюють, уточнюють основне повідомлення: *"Рідня і осінній день плакали над її могилою, а з цвинтарної груші в могилу впала грушка. Напевне, для того щоб бабуня й на тому світі садила сади..."* (М. Стельмах «Гуси-лебеді летять») та інші.

Структурна неповнота речень стилістично вмотивована. Спеціальний пропуск якогось одного елемента у складі речення компенсується більшим семантико-стилістичним навантаженням інших елементів цього речення і загальним увиразненням синтаксичної побудови. Отже, уводячи у текстову тканину неповне речення, автор концентрує увагу на семантико-стилістичному спрямуванні висловлювання чи окремих його місць.

Таким чином, неповні речення становлять окремий структурний і семантичний тип синтаксичних конструкцій, якому притаманні всі категорії та ознаки речення, тому їх не варто вважати одиницями «порушеними», «недостатніми» тощо. Неповні речення є своєрідним явищем сучасної української мови зі стійкими функціонально-стилістичними параметрами. Вони є однією з найхарактерніших ознак розмовного мовлення і часто вживаються письменниками саме з метою стилізації.

Специфіка неповних речень є недостатньо вивченою як у теоретичному плані, так і в практичному втіленні в мовленні. Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому накопиченні фактичного матеріалу й поглибленні вивчення особливостей таких одиниць експресивного синтаксису в різних текстах художнього стилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дегтярєва І. Стилїстичний синтаксис української постмодерністської прози / І. Дегтярєва // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 27–38.
2. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навч. посїбник / П. С. Дудик. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с.
3. Завальнюк І. Експресивний синтаксис прози Михайла Стельмаха / І. Завальнюк // Українська мова. – 2012. – № 3. – С. 39–47.
4. Завальнюк І. Функціональні вияви неповних речень в українському газетному мовленні початку ХХІ ст. / І. Завальнюк // Наукові записки. Серія «Фїлологічні науки» : [зб. наук. пр.]. – Випуск 80. – Кїровоград: Кїровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2008. – С. 42–54.
5. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект / А. Загнітко. – Донецьк : Дон-НУ, 2009. – 137 с.
6. Звягіна Г. О. Неповне речення у синтаксичній структурі ідіостилю Григора Тютюнника // Г. О. Звягіна // Семантика мови і тексту : матеріали ХІ Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 194–196.
7. Кожина М. Н. Стилїстика руського язика : [учебник] / М. Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
8. Матвїйчук О. М. Експресивний синтаксис / О. М. Матвїйчук // Сучасні напрямки досліджень міжкультурної комунікації та методики викладання іноземних мов : [зб. наук. пр.]. – Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2011. – С. 221–223.
9. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія / В. А. Чабаненко. – Запорїжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
10. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.